

IT ja eetika

Kaido Kikkas
2022/2023

Kaido Kikkas 2022. Käesoleva dokumendi paljundamine, edasiandmine ja/või muutmine on sätestatud ühega järgnevatest litsentsidest kasutaja valikul:

- * GNU Vaba Dokumentatsiooni Litsentsi versioon 1.2 või uuem**
- * Creative Commonsi Autorile viitamine + Jagamine samadel tingimustel 3.0 Eesti litsents (CC BY-SA) või uuem**

Mis ja miks

- Eetika klassikaline määratlus: normide ja reeglite kogum, mis reguleerib üksikisiku käitumist teiste suhtes
- Tehnoloogiline areng ei ole mõjutanud eetika põhialuseid, küll aga on lisandunud uusi aspekte ja vaatenurki, mida varasem tehnoloogia ei eeldanud
- Uued kommunikatsioonikanalid (ja ka mõned laiemad ühiskondlikud muutused) on tekitanud ka vajaduse täiendavate eetiliste normatiivide järele

Tean, ei tea – kujutletavad küsimused Sokratesele

- “Aa, asi on selles, et...”:
 - “kas seadusi tuleb täita?”
 - “kas varastamine on õige?”
 - “kas vana inimest tuleb austada?”
- “ ... Ma ei tea, mis see on”:
 - “kas spämmimine on halb?”
 - “kas Facebookis võib valetada?”
 - “kas ma võin kolleegi arvutist tema e-kirju lugeda?”
 - “Kuidas vältida Suurt Venda?”

Torm veeklaasis?

- Äkki polegi siin midagi targutada?
- Aga
 - Nagu juba mitme teema juures mainitud: panused on kõrgemad
 - Tehnoloogilise arengu taustal paistavad inimsuhted sageli teravamini silma
 - Internet kui kommunikatsioonikanal eeldab toimimiseks teatavat "kriitilist eetikamassi"
 - Maakera muutub väiksemaks!

Tehnoeetika

- Mõiste esmakasutus (Mario Bunge 1977):
 - *“The technologist must be held not only technically but also morally responsible for whatever he designs or executes: not only should his artifacts be optimally efficient but, far from being harmful, they should be beneficial, and not only in the short run but also in the long term.”*
- Üks võimalikke määratlusi (Rocci Lupicini 2010):
interdistsiplinaarne teadusharu, mis toetub eri valdkondade (info- ja tehnikateadused, sotsiaalteadused, filosoofia) meetodeile ja teooriatele ning uurib tehnoloogiliste süsteemide eetilist mõõdet
 - *“Technoethics (TE) is concerned with all social and ethical aspects of the design, development, utilization, management, and evaluation of science and technology in society. As an interdisciplinary field, it utilizes theories and methods from multiple knowledge domains to provide insights on ethical dimensions of technological systems and practices for advancing a technological society.”*

Alusmõisted

- **Eetika** - (kr *ēthikē* < *ēthikos* eetiline) • 1. filosoofia valdkond, mis uurib moraali, kõlblusõpetus; 2. kõlblusnormide kogum, mis piiristab ühiskonna liikmete käitumist
- **Poliitika** - (kr *politikē* linna- v riigijuhtimiskunst < *polis* linn, riik) • kindlatest põhimõtetest lähtuv kavakindel tegutsemine, et mõjutada ja korraldada riigiasju, riikidevahelisi suhteid või ühiskonnaelu; sageli kasutatakse parteide tegutsemisprintsipiide ja tegevuse kohta.
- **Tehnoloogia** - (< *tehno-* + *-loogia*) • tootmismenetluste kogum; tootmismenetlusi käsitlev tehnikaharu

Allikas: EKI vöörsõnade leksikon

Näiteid valdkondadest tänapäeval

- Ligipääsu reguleerimine tehnoloogiale
- Töö- ja puhkeaja tasakaal
- Töökiusamine ja diskrimineerimine
- Vastutus õnnetuse või väärkasutuse korral
- Tehnoloogia õigusküsimused (N: autoriõigus)
- Tehnoloogia ja privaatsus (sh „Suur Vend“ *contra* isikuvabadused)
- Tehnoloogilised ohud (sh keskkonnale, inimkonnale ja üksikisikule)
- Inimese „täiustamine“ (transhumanism)
- Üleautomatiseerimine
- Otsustamine (masin *contra* inimene)
- Tehnoloogia läbipaistvus
- Tehisintellekti küsimused (sh isepaljunev tehnoloogia)

Eetilisi lähenemisi

- Michael J. Quinn, *Ethics for the Information Age*:
 - subjektiivne e. moraalirelativism – igaühel oma õige/vale
 - kultuurirelativism – õige/vale paigas konkreetse ühiskonna jaoks, aga erinevad ajas ja ruumis
 - “jumaliku käsu” teooria – õige/vale on paika pandud kõrgemalt poolt ja kirja pandud pühakirja(desse)
 - eetiline egoism – isiklik pikaajaline kasu on ainus mõõdupuu (Ayn Rand), inimsuhted on vahetuskaup, aitamine peab olema kasulik

• • •

- Kantiaanlus (I. Kant) – üleüldise eetikakoodeksi taotlus.
Variandid:
 - autonoomia printsiip - tegutse nii, et kohtled iga ratsionaalse olendi tahet kui universaalse seaduse andjat
 - eesmärkide printsiip - tegutse nii, et sa kohtleksid iseend ning teisi inimesi mitte ainult vahendina, vaid ühtlasi ka kui eesmärki
- Otsene ehk teoutilitarism (J. Bentham, J. S. Mills) – “maksimaalse õnne” teooria, õige/vale määrab summaarne kasulikkus. NB! Selle järgi loeb teo tulemus, mitte motiiv!
- Kaudne ehk reegliutilitarism – õige on tegu, mis vastab reeglitele, õige reegel aga see, mis toob suurima summaarse kasu

- Ühiskondliku leppe teooria (Th. Hobbes, J. Locke, J.-J. Rousseau) – tuleb sõnastada sellised reeglid, mis tunduvad arukad kõigile, siis järgitakse neid vabatahtlikult. N: õigel pool teed sõitmine
- John Rawlsi õigluse teooria:
 - Igaühel on piisav hulk õigusi ja vabadusi, aga ta peab neid austama ka teiste juures (“rusikas ja nina”)
 - Ebavõrdsus peab alluma kahele tingimusele:
 - Kõigil peab olema võrdne võimalus parema positsiooni omandamiseks (haridus, töökogemus)
 - Erisusi tuleb püüda vähendada, toetades nõrgemaid

Vahemärkus: võrdsus vs vabadus

- Prantsuse revolutsiooni kuulus loosung „Vabadus, võrdsus, vendlus” on loogiliselt võttes absurdne:
 - Vabadus: maksimaalne võimalus end realiseerida => edu sõltub ka eeldustest => osa jõuab teistest kaugemale
 - Võrdsus: edukamatel ja võimekamatel puudub motivatsioon (või tekib lagi ette)
- Võrdsed võimalused *versus* võrdne jõukus/vaesus
- Lisaks võib vendlus minna vastuollu mõlemaga!
- IT/infoühiskond võimendab vastuolu veelgi

Kübereetika: eri vaatenurgad

- Herman Tavani, *Ethics and Technology*:
 - “kübereetika” on laiem kui “arvuti/internetieetika” (inimfaktor!)
 - eri valdkonnad rõhutavad eri aspekte
- Näiteks:
 - IT: otseselt tehnoloogia kasutuselevõttust tulenevad (töökohtade kadu)
 - Filosoofia: “suurema pildi” taotlus (kas inimesed jäävad netis lolliks?)
 - Sotsiaalteadused: mõju eri ühiskonnagruppidele (miks nii vähe naisi?)
 - Infoteadused: kultuurikiht, sõnavabadus jne (kuidas säilitada FB sisu?)

Arengufaasid

- 1950./60. aastad: 1. faas - ühendamata suurarvutid, esimesed katsetused tehisintellektiga ja esimesed eetilised küsimused (kas masin mõtleb? Kui jah, siis kes on inimene?)
- 1970./80. aastad: 2. faas - äritegevus, esimesed võrgud; küsimused kiiksuga ärimudelitest, privaatsusest ja arvutiga sigatsemisest
- Alates 1990: 3. faas - veebiajastu; sõnavabadus, anonüümsus, usaldus, avalik versus privaatne info ...
- Lähitulevik: 4. faas - tehnoloogiate koondumine, lausandmetöötlus, arukad objektid ja ümbrus, nanoarvutid...

Valdkondlikud lähenemised (H. Tavani)

- Kutse-eetika (eeskätt tehnika- ja infoteadused): professionaalsus, riskide maandamine, ohutus ja töökindlus, erialane vastutus, käitumiskodeksid...
- Filosoofiline eetika (filosoofia ja juura): privaatsus, anonüümsus, autoriõigused, sõnavabadus...
- Kirjeldav eetika (sotsiaalteadused): tehnoloogia mõju ühiskonna eri gruppidele (sugu, vanus, rahvus...) ja institutsioonidele (riik, haridus, kultuur...)

Eetiline normatiivsus

- Eetika võib olla
 - Kirjeldav – toimuvat kirjeldatakse, kuid ei hinnata
 - Normatiivne – antakse selge eetiline hinnang (õige/vale)
- Vahe võib sõltuda ka tehnoloogia mõistetavusest:
 - Läbipaistev – kasutajad mõistavad nii toimemehhanismi kui kaasnevaid eetilisi küsimusi
 - Tehnoloogiliselt läbipaistev, eetiliselt läbipaistmatu
 - Täiesti läbipaistmatu – juhtub uute asjadega (nutistu)

Mõned peamised probleemvaldkonnad

- Autoriõigused (ja juura laiemalt)
- Privaatsus
- Sõnavabadus, tsensuur ja Suur Vend
- Andmeturve, küberkuritegevus, kübersõda
- Digitaalne lõhe ja lausandmetöötlus (*ubicomp*)
- Kommunikatsioon ja meedia
- Kultuuride kokkupõrge (sh kübermaailmas)

Meenutuseks: Pekka Himanen

- Protestantlik eetika
 - Raha
 - Töö
 - Paindlikkus
 - Sihikindlus
 - Vastutus
 - Optimaalsus
 - Stabiilsus
- Häkkerieetika
 - Kirg
 - Vabadus
 - Häkkerlik tööeetika
 - Häkkerlik rahaeetika
 - Häkkerlik võrgueetika
 - Hoolimine
 - Loovus

Pooltühi või pooltäis klaas?

- Ungarlane Attila Krajci sõnastas 2000. aastal rea internetiohte, millele aga kõigile võib leida positiivse vaate:
 - Usaldatavus: “sa ei tea iial, kes teisel pool on”, AGA “sa saad suhelda valge lehena, ilma varasema taagata”
 - Autentsus: “netis leiduv ei pruugi olla usaldusväärne”, AGA “sa saad lähtuda infost, mitte välisest autoriteedist”
 - Reaalsuskadu: “liiga kaua netis istudes kaob reaalsustaju”, AGA “vahel aitab just kübermaailm inimesel avaneda”

- Võõrandumine: “netisõltlased võõrduvad teistest inimestest”, AGA “vahel on see põgenemistee”
- Identiteedikadu: “sa võid olla kes iganes, kuni sa ise enam ei tea, kes sa oled”, AGA “sa võid mängida keda iganes ja jääda iseendaks”
- Agressioon: “arvutimängud muudavad vägivaldseks”, AGA “mängud võivad õpetada väga erinevaid asju”
- Äärmused: “netis on porr, pedofiilid ja ajupesijad”, AGA “vahel peab valet nägema, et tõde ära tunda”

- Vaesestuv suhtlus: “Internet ei võimalda kogu suhtlusspektri kasutamist”, AGA
“Internetisuhtlus lisab uusi suhtlusvõimalusi, ka näiliselt teatud kanaleid ära lõigates”
- Infoudu: “inimene eksib tohutusse infomassi ära”, AGA “tekivad täiesti uued võimalused infouputusest vajaliku leidmiseks”
- Otsestelt ei saa öelda, et ühel on õigus ja teisel mitte!

Demokraatia või diktatuur (Pinter 2008 põhjal)

- “Küber-Ateena”

- Tehnofiilid
- Digitaalne agora
- Otsedemokraatia
- E-valimised
- Vaba ühiskond

- “Küber-1984”

- Tehnofoobid
- Jälgimisühiskond
- Suur Vend
- E-diktatuur
- Maatriks?

Kesktee otsingud: tehnorealism

- 1998. aastal avaldatud manifest (<https://www.technorealism.org/>)
- Mitmed head tähelepanekud, mõni asi algusest peale üsna vaieldav, pärineb sotsiaalmeedia-eelsest ajastust
- Tegelikult oleks sellist tasakaalustavat liikumist tänapäeva veelgi enam vaja

Eetika kodeks?

- Kas see ei ole lihtsalt mõttetu paberimäärimine?
- Sarnane asi sisekorraeeskirjade, turvareeglistike jms dokumentidega:
 - Kirjapanemine eeldab läbimõtlemist
 - Kirjalik asi on paremini “silme ees”
 - Võib aidata leida sobivaid inimesi (ja mittesobivad saavad kiiremini aru, et on vales kohas)
 - Globaalse ettevõtte puhul aitab leida samasuguste arusaamadega koostööpartnereid (mõnel pool maailmas saadakse ärist üsna teistmoodi aru)

Kokkuvõtteks

- Eetiline baas on tehnoloogias sama kui mujal
- Rida uusi küsimusi (mida Sokrates vastata ei oska)
- Valikud võivad mõjutada oluliselt teisi valdkondi
- Tasub sõnastada mingis vormis eetikakoodeks

Lisalugemist

- Steven Northcutt, S. IT Ethics Handbook
- Tavani, H. Ethics and Technology
- Quinn, M.J. Ethics for the Information Age
- Pinter, R. (ed), Information Society
- Himanen, P. Hacker Ethic
- Christensen, S. H., Meganck, M., Delahousse, B. (eds) Philosophy in Engineering
- Luppicini, R. Technoethics and the Evolving Knowledge Society: Ethical Issues in Technological Design, Research, Development, and Innovation
- Vallor, S. Technology and the Virtues: A Philosophical Guide to a Future Worth Wanting
- ...

</jutt>